

О.В.ЧУБУЧНА,

Автомобільно-дорожній інститут ДонНТУ

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ: МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

В економічну теорію сьогодні міцно увійшла категорія "соціально-економічна справедливість". Ця проблема настільки гостро стоїть в нашому суспільстві, що в дискусіях, пов'язаних з нею, активно висловлюються вчені різних професій – філософи, економісти, соціологи, історики, юристи. І це не випадково: соціально-економічна справедливість стає чи не головним критерієм прогресивності суспільного ладу, необхідним фактором забезпечення економічного зростання.

В статті мова піде про соціальну справедливість в її економічному аспекті, і тим самим вона одержить характеристику як важлива категорія економічної теорії.

Взагалі соціальна справедливість в економічній теорії – це проблема прийнятого ступеня нерівності в розподілі доходів. Соціально-економічна справедливість являє собою міру рівності (і нерівності) в економічному стані, яка об'єктивно обумовлюється панівним критерієм відтворення життєвих умов і рівнем матеріального і духовного розвитку суспільства [8, с. 22].

Ключовим положенням (ключовою позицією) у визначенні соціально-економічної справедливості виступає рівність. Міра рівності – це насамперед приблизно однаковий для всіх членів суспільства спосіб здобування засобів існування. Він не повинен відривати міру трудової та іншої економічної діяльності від міри споживання. Як відомо, соціалісти-утопісти бачили справедливість в суцільній зрівнялівці у споживанні, не враховуючи того, що смаки і потреби людей не бувають і не можуть бути однаковими і рівними за кількістю чи якістю. Якщо розглядати у контексті сучасного економічного добробуту, то справедливістю можна було б вважати роз

поділ, який повинен бути рівноправним, тобто, жоден із суб'єктів суспільства не віддає перевагу товарному набору іншої особи своєму власному набору. Але не можна не враховувати того, що люди відрізняються між собою за здібностями і результатами своєї економічної діяльності, тому що в протилежному разі підриваються стимули до продуктивної праці. Соціально-економічна справедливість повинна припускати відповідність між працею і винагородою. Це гранично загальний методологічний підхід до дослідження соціально-економічної справедливості, який не вичерпує всієї суті даного поняття. Серцевину її складають проблеми розподілу життєвих ресурсів та умов суспільних привілеїв, прав і обов'язків громадян. Міра рівності чи прийнятого ступеню нерівності при розподілі доходів не зводиться до будь-якої однієї форми прояву. Інакше кажучи, єдиного критерію рівності (а відтак, і справедливості) немає. Наприклад, в межах товарно-грошових для підприємців за інших рівних умов, як правило, об'єктивно утворюється приблизно однаковий прибуток на однаковий капітал за допомогою міжгалузевої конкуренції та утворення загальної норми прибутку. Для найманих робітників встановлюється оплата праці як перетворена форма вартості робочої сили з урахуванням низки факторів. Для тих, хто займається реалізацією товарів, мірилом рівності стає ринкова ціна. Тепер виникає потреба в новому підході до тлумачення соціально-економічної справедливості у зв'язку зі становленням ринкової економіки, яка, як відомо, припускає різноманітні форми власності. І в цій різноманітності закладені головні витoki соціально-економічної справедливості в умовах ринку.

Конституція України усуває монополізм державної власності на засоби виробництва, проголошує рівноправність усіх форм власності. У статті 41 записано, що "кожний має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності", що "громадяни для задоволення своїх потреб можуть користуватися об'єктами права державної і комунальної власності відповідно до закону. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право особистості власності не порушене[3, с. 23-24]. Ключовим початком ринкової справедливості є вільний вибір господарської діяльності на основі різноманітних форм власності на засоби виробництва. І в цьому вільному виборі проявляється справжня соціально-економічна справедливість. Даний загальний методологічний підхід до дослідження соціально-економічної справедливості синтезує риси ринкової економіки з визнанням загальнолюдських норм суспільного життя. Він припускає певні критерії соціально-економічної справедливості, до яких можна віднести наявність однакових правил господарювання на засадах ринкової економіки; рівне право на винагороду згідно до кількості та якості витраченої праці, з урахуванням кінцевих результатів виробництва та незалежно від соціального походження, полу, національності людини; рівне право на безплатне медичне обслуговування в певних межах; створення рівних умов для розвитку здібностей, що виявляється в існуванні рівних можливостей виховання дітей, забезпечення членам суспільства можливості одержати освіту та професійну підготовку за їхнім бажанням; рівне право людей, які потрапили в надзвичайні ситуації, на одержання допомоги; усунення істотної різниці у рівні життя мешканців міста і села, а також населення різних регіонів; свобода пересування та вибору місця проживання, вільна міграція трудових ресурсів.

Ринкова економіка визнає особливу форму розподілу – доходи від власності. В умовах ринкової економіки діють і такі форми розподілу на основі приватної власності, як рента, дивіденди на акції, відсотки на паї колективного підприємства, відсоток на внесок робітника до приросту майна такого підприємства. Чи означає наявність таких форм розподілу зв'язок соціально-економічної справедливості саме з ринковою економікою? Очевидно, ні, тому, що немає і бути не може системи господарювання, яка мала б тільки позитиви, "будь-яка економічна система має як плюси, так і мінуси. Тому обирати треба ту систему, яка несе найменші економічні та соціальні збитки"[7, с. 151]. Відомо, що ринкова економіка породжує негативні явища (безробіття, зростання цін та ін.), тому перехід до ринку припускає утворення системи регуляторів, які забезпечують соціальний захист людини: система допомоги, пільг, індексацію грошових доходів населення, гарантований мінімум заробітної плати, підготовку та перепідготовку кадрів та ін. Соціального захисту вимагають по суті, майже всі члени суспільства – і ті, хто ще не працював, і ті, хто вже відпрацював, і ті, хто працює. Не підлягають соціальному захисту тільки ті, хто може працювати, але не хоче. Забезпечення соціального захисту – функція держави, підприємства фірми та безперечно самої людини. Остання розраховує на досить широкий набір засобів. Серед них – власне відношення до праці, підвищення кваліфікації та професійної майстерності і навіть такий крайній засіб, як економічні страйки. Незважаючи на негативні явища, соціально орієнтована ринкова економіка є, на думку більшості економістів, найефективнішою економічною системою, "відноситься до розряду загальнолюдських цінностей, є досягненням всієї світової цивілізації"[2, с. 172]. Проте, ринкова система не забезпечує реалізацію права на працю, на освіту, медичне обслугову-

вання та ін., зрештою не містить у собі гарантій соціально-економічної справедливості та рівності, тому вона об'єктивно передбачає необхідність утворення механізму соціального захисту людини. Існуючі системи соціального захисту спрямовані на підтримку певного (гарантованого) рівня доходів та споживання послуг охорони здоров'я, освіти та ін. соціально слабким, малозабезпеченим верствам населення. Підтримка доходів здійснюється в різних формах і по різних каналах. Система соціального захисту спрямована на підтримку реальних, а не номінальних доходів, тому поєднує в собі заходи, які компенсують збитки грошових доходів і натуральних виплат та пільг. У результаті будь-який перерозподіл національного доходу на більш рівні частки веде до зменшення його загальної величини. В решті-решт, динаміка доходів залежить як від зростання суспільного продукту, так і від засобів його розподілу. І зростання, і спад доходів можуть супроводжуватися як підвищенням, так і зниженням їх диференціації. Реальний перерозподіл здійснюється стихійно і може набувати прихованого, неконтрольованого характеру. У результаті декларовані соціальні пріоритети, які висувають політичні лідери, виявляються досить далекими від результатів урядових програм. В кінцевому результаті розподіл доходів обумовлюється не політикою, а економічними законами. Політика повинна лише нейтралізувати бар'єри на шляху підвищення соціально-економічної мобільності у суспільстві.

Складність проблеми полягає в тому, що такі поняття, як прийнятий ступінь рівності (а отже, соціально-економічної справедливості) пов'язані з оцінними міркуваннями, які ґрунтуються на різних перевагах, смаках та поглядах. Тому єдиної відповіді на це питання у економістів-теоретиків не існує. Концептуальну складність та багатозначність поняття "соціально-економічна справедливість" можна побачити в ході ідентифікації та інтерпретації канонів справедливості, що висувають представни-

ки таких найбільш відомих концепцій, справедливого розподілу доходів, як егалітарна, утилітаристська, роулсіанська та ринкова.

Представники егалітаристської концепції вважають справедливим зрівняльний розподіл доходів. В її основу покладено правило: розподіляючи блага, необхідно виходити з того, що всі громадяни рівні. "Відсутність будь-якої дискримінації і диференціації в суспільстві – ось з чого складається ідеал прибічників егалітаризму"[5, с. 96]. Завжди привабливий, часом виправданий, часом незабезпечений ідеал. Егалітарний підхід не такий примітивний, як його часом зображають і журналістських статтях: взяти і розділити все порівну. Адже мова йде саме про рівний розподіл благ між людьми, які рівною мірою його заслуговують. Але рівний розподіл легко перетворюється в несправедливість, обмежує заслуги та гідність найбільш працелюбних і здібних. Він дисфункціональний та нерациональний за своєю суттю. Адже зрівняльна концепція вбиває всілякі стимули, знижує відповідальність особистості, загальмовує розкриття талантів.

Тема рівності обговорюється з біблейських часів. Перший теоретик справедливості Аристотель вважав, що рівність повинна бути між рівними: з рівними треба поводитися рівно, а з нерівними – не рівно [1, с. 150-151]. Уже в наш час економіст Ф. Хайек помітив, що бажання рівності несумісні з поняттям свободи. Не дивно, що теза про рівність, яку часто відстоюють в політичній риториці, насправді виявляється маскуванням тиранії одноманітності та сірості. Але ніхто з політиків відкрито не виступає проти цієї ідеї.

Утилітаристська концепція (її розробив у другій половині XIX ст. англійський економіст І. Бентам), згідно якій суспільство може вважати справедливим як рівний, так і нерівний розподіл доходів в залежності від уявлень про характер індивідуальних функцій корисності різних членів суспільства. Сутність даної концепції – соціальна

корисність складає сенс справедливості. Нехай індивіду і не віддасться те, що йому належить, той, хто старанно служить загальнонародному благополуччю, має більший шанс на досить задовільне існування. До соціально корисної діяльності заохочують громадянина в будь-якому суспільстві. І це зрозуміло. Проте, не доведеним ні з точки зору моралі, ні з точки зору економіки залишається те, чому заради загального щастя необхідно поступатися особистими благами.

Роулсіанська концепція заснована на ствердженні, що справедливим буде вважатися такий розподіл, який максимізує добробут найменш забезпеченого члена суспільства. Дж. Роулс, ім'я якого надало назву концепції, використовує уявну конструкцію, відому в економічній теорії під назвою "вуаль невідомості". "Вуаль невідомості" означає, що під час формування принципів справедливого розподілу треба абстрагуватися від можливих наслідків свого особистого благополуччя. Приймаючи рішення про правила справедливого розподілу доходів, ви особисто повинні накинути на себе "вуаль невідомості" і не брати до уваги, ким ви станете в результаті прийняття таких правил: нафтовим магнатом, кінозіркою, листоношею, вчителем, жебраком тощо. Чому надав би перевагу в такому разі кожен член суспільства? Дж. Роулс стверджує, що в умовах "вуалі невідомості" кожний захотів би застрахуватися від можливого падіння в прірву бідності, і тому схвалив би такий розподіл доходів, за яким суспільство було б стурбоване максимізацією доходів найменш забезпечених членів суспільства. Суспільне благополуччя, по Роулсу, покращується тільки у тому випадку, якщо підвищується благополуччя найменш забезпеченого індивіда.

Дж. Роулс критикує утилітаристську концепцію за декількома напрямками. По-перше, утилітаризм в його початковому стані надає найпростішу і найпрямішу концепцію справедливості, тобто, максимізацію блага, але не дуже звертає увагу на те,

як ця сума корисностей розподіляється між індивідами (яким саме чином виграші окремих індивідів компенсують і перекривають збитки інших). По-друге, з точки зору Роулса, суперечлива аналогія між індивідом та суспільством. Виходить, що, як індивід може вибирати оптимальні співвідношення між певними збитками та виграшами (навчатися за складною учбовою програмою, щоб пізніше зайняти високе положення; приймати участь в певних непривабливих видах діяльності, які призводять до вигоди в майбутньому і т.ін.), так і суспільство може виявити терпіння до певного виду збитків (незручності для окремих індивідів), якщо вони призведуть до зростання загального виграшу (більше благо для більшої кількості індивідів). Але проблема утилітаристського підходу, згідно до критичних поглядів Роулса полягає в тому, що він використовує одних суб'єктів як засоби для досягнення мети інших. Дж. Роулс констатує: справедливість не припускає навіть думки, що принесення частки людей в жертву можна компенсувати найбільшим благодійством більшості. Крім того, заклик тотально жити тільки заради безликої мети та інтересів ніколи не забезпечував мотивацію та відповідальність людей. Недаремно Ф. Ніцше помітив: "Небезпека починається, коли мета стає безликою..."[6, с. 437]. Наприклад, жертви, які приносяться заради майбутніх поколінь: суттєве зниження рівня життя чи подовження робочого дня, що лягає на плечі сьогодишнього покоління, безумовно ведуть до збільшення рівня благополуччя майбутнього покоління. Але навряд чи це, по Роулсу, є справедливим.

Представники ринкової концепції (Ф. Хайек, Р. Нозик, М. Фрідман та ін.) вважають справедливим розподіл доходів, заснований на вільній грі ринкових цін, конкурентному механізмові попиту і пропозиції на фактори виробництва. На ринку ціна встановлюється при наявності "вільної гри сил попиту і пропозиції"[4, с. 24], тому розподіл ресурсів і доходів в ринкових умовах проводиться безособовим процесом.

Цей спосіб ніким не вигадувався і не утворювався. На думку видатного представника лібералізму Ф. Хайєка "під час придушення диференціації, що виникає внаслідок везіння одних і невезіння інших, процес відкриття нових можливостей був би майже обезкровленим" [9, с. 130-131]. Блага в суспільстві розподіляються згідно до того, що людина виробила. Індивіди вільні у виборі професії, дозвілля, стилю життя і добровільно приймають участь у ринковому процесі. Вони володіють фундаментальним правом обходитися зі своєю власністю і з продуктами своєї праці за своїм спрямуванням. Звідси декларація повного економічного звільнення, але політичної рівності. Представники ринкової концепції захищають інститути ринкової економіки та ліберальної демократії. Вони знову змушують нас замислитися над тим, чи потрібно державі втручатися в процес перерозподілу доходів.

Короткий аналіз суті основних концепцій соціально-економічної справедливості не може призвести до закінчення теоретичних суперечок відносно справедливого розподілу доходів. Навпаки, показує, що в дискусії з питань нормативного характеру поки що ніхто не може претендувати на абсолютну істину.

Ідея справедливості – одна за найвпливовіших в духовному універсумі людства. Кожного разу її нові тлумачення трансформують цілі суспільства, змінюють долі поколінь, характер соціальних і політичних усталень. Тому соціально-економічна справедливість постає революційною цінністю. В той же час саме до неї звертаються ті, хто намагається зберегти і захистити існуючий соціальний лад. В цьому розумінні вона являє собою консервативну цінність. Справа в тому, що в затверджуючих нею принципах містяться нормативні рамки й стандарти індивідуального та суспільного життя. Загальнолюдський зміст понять рівності і справедливості – вічна позаісторична проблема усіх світоглядних систем. Разом з тим, категорії "рівність" і "справедливість"

мають конкретно-історичний зміст, оскільки реалізація теоретичних концепцій здійснюється цілком певними урядами і політичними організаціями в економічних та політичних умовах, що склалися. З точки зору економіки "критерії рівності і справедливості пов'язані з відповідністю економічних відносин до джерел і цілей економічного зростання в конкретно-історичних умовах національних моделей економіки" [10, с. 458].

Економічна теорія надає пояснення вигод та витрат різних варіантів вирішення питання про соціально-економічну справедливість, тому економічний аналіз – це інформаційна база для прийняття рішень про прийнятну ступінь рівності (чи нерівності) при розподілі доходів.

Плюралістичному суспільству знайомо багато першооснов при розподілі. Він може здійснюватися відповідно до принципів: рівність, потреби, заслуги, продуктивність, зусилля, професійна придатність, досягнення здібності, соціальний ранг, суспільна корисність, зрештою попит і пропозиція.

Вибір принципів розподілу і інтерпретація соціально-економічної справедливості ніколи не були нейтральними. Політичні гасла та програми завжди включають справедливість як ідею, якщо не з метою збереження чи зміни соціально-економічного устрою, то для облагороджування соціальних претензій. Неспроста реформатори і опозиціонери різного напрямку апелюють до образ, злиднів та пригнічення певних суспільних груп, навмисно розширюючи систему їх традиційних очікувань та вимог, чи поглиблюючи невдоволення. Вибір принципів розподілу обумовлює соціальну структуру та моральну основу суспільства, впливає на рівень громадянського співробітництва, продуктивність соціальних інститутів, ступінь страждань та щастя людей. Тому важливо не тільки виявити переваги та недоліки декларованого розподільчого принципу, але головним чином ретельно аналізувати інтелектуальні опори канонів справедливості, які цементують

суспільно-економічну систему та її інститути. Недооцінка цього неминуче призводить до ігнорування докорінних життєвих проблем, викликає серйозні соціальні наслідки. Причому вибір концепції соціально-економічної справедливості – це завжди вибір концепції, що відображає конфліктуючі, часом несумісні і непримиренні суспільні інтереси.

Якщо підходити з позиції загальнолюдських цінностей, то критерієм соціально-економічної справедливості може бути досягнення максимально високого рівня життя народу, всебічного розвитку особистості в умовах дійсної свободи і демократії. Добробут народу повинен відповідати сучасним світовим стандартам. Згідно до Конституції України "кожний має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло (ст. 48) [3, с. 29]. Для успішного вирішення цих загальнодержавних задач слід визнати можливість і необхідність загальної точки збігу поглядів. Нею може стати побудова суспільства економічної справедливості.

А.Н. ЯРЫМ-АГАЕВ,
ДонНТУ

ПЕРСПЕКТИВЫ РОСТА УКРАИНСКОЙ ЭКОНОМИКИ

Начиная с 1999 года, статистика отмечает рост промышленного производства, а начиная с 2000 года - и рост ВВП на Украине.

Возникает естественный вопрос, насколько этот рост значим, чем он определен и насколько стабилен и долговременен.

К сожалению, последнее время при сопоставлении макропоказателей в качестве базы все чаще используется 1995 год, что создает иллюзию естественной цикличности экономики: спад в период 1996-97 годов, стагнация 1998-99 годов и, наконец,

Список літератури

1. Аристотель. Никомахова этика. – Соч. в 4-х т. Т. 4. – М.: Мысль, 1983.
2. Башнянин Г.І., Лазур П.Ю., Медведев В.С. Політична економія. Ч. 1. – К.: Ніка-центр, 2000.
3. Конституция Украины. Принята на пятой сессии Верховной Рады Украины 28 июня 1996 г. – К., 1996.
4. Маршалл А. Принципы экономической науки. Т. 2. – М.: Мысль, 1993.
5. Муздыбаев К. Идея справедливости // Социологические исследования. – № 11. – 1992.
6. Ницше Ф. Человеческое слишком человеческое. – Соч. в 2-х т. Т. 1. – М.: Мысль, 1990.
7. Рыночная экономика: выбор пути / С.С. Шаталин, Н.Я. Петраков и др. – М.: Профиздат, 1991.
8. Палкин Ю. Социально-экономическая справедливость в условиях рынка // Экономика Украины. – № 10. – 1997.
9. Хайек Ф. Пагубная самонадеянность. – М.: Мысль, 1992.
10. Экономическая теория / Под ред. А.И. Добрынина, Л.С. Тарасевича. – СПб.: Изд. СПбГУЭФ, 1999.

рост начиная с 2000 года. При этом ВВП в 2002 году превысит уровень 1995 года, а в 2003 году можно будет говорить даже, пусть о незначительном, но реальном росте экономики за весь рассматриваемый период.

Вместе с тем, период, начиная с 1995года, является только непоказательным отрезком гораздо более длительного 15-летнего периода, начавшегося с середины 80-х годов фазой стагнации экономики. Всю вторую половину 80-х годов ВВП оставался практически на одном и том же